

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.11>

УДК 821.161.2-1.09:81'38

ВІДЛУННЯ ЕЛЛАДИ: МОВОСВІТ АНТИЧНОСТІ В ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ЗЕРОВА

ПАЛАШ

Альона Олегівна,

доктор філософії, молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України; вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001; e-mail: palash706@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5283-9906

Alyona PALASH,

PhD, junior researcher department of stylistics, language culture and sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine; 4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv 01001, Ukraine; e-mail: palash706@gmail.com

У статті здійснено комплексний аналіз функціонування античних словообразів як стилістичного ресурсу в поетичній мовотворчості Миколи Зерова – визнаного лідера українського неокласицизму. Акцентовано на глибокому закоріненні естетичного кредо поета в античній культурі та його прагненні до калокагатії, що визначає специфіку авторського мововираження та образотворення. Продемонстровано продуктивність античних міфообразів (Муза, Гелена, лотофаги) та художніх постатей (Вергілій, Цезар, Одисей) у мовоописах універсальї античної культури, а також в образно-естетичних рефлексіях трагічних реалій сучасності. Виявлено й схарактеризовано новітні семантичні прирощення та багатовекторні інтертекстуальні зв'язки названих словообразів в індивідуальній поетичній практиці Миколи Зерова.

Ключові слова: неокласицизм, античність, словообраз, стилістика, мовомислення, М. Зеров, інтертекстуальність.

Серед буденних справ і шкурної громади
В душі плекали сон далекої Еллади
І для окружних орд і скитів-дикунів
Різьбили з мармуру невиданих богів.

М. Зеров

1920–1930-ті роки в історії України – це період бурхливого національно-культурного відродження, яке розгорталось на тлі надзвичайно динамічного та естетично неоднорідного мовно-літературного процесу й розквіту різноманітних течій. Проте посилення політичного тиску, цензури та репресій із боку держави призвело до того, що «дискурс офіційний державний пролетарського мистецтва швидко поглинув інші» [Павличко 1995: 187], позбавивши національну культуру, зокрема й словесність, її відкритості на світовий універсум.

У «п'ятірному гроні» київських неокласиків Микола Зеров був своєрідним ідейним натхненником, у певному розумінні навіть очільником, хоч сам він стверджував, що «неокласики» були радше приятельським колом, а «школи» як такої не існувало, поетів об'єднували не так естетичні, як етичні позиції та ідеологія. Маючи чимало спільних ідей і поглядів, «неокласики» при тому не уклали декларативного програмного документа, залишалися вільними в пошуках і випрацюванні свого літературного шляху. Водночас їх гуртувала «система світосприймання, позначена рисами “аристократизму духу” і творчого інтелекту, тяжінням до гармонії між раціональною сферою та почуттями, власне до сподіваної калокагатії, до високої культури мислення та поетичного мовлення» [Літературознавчий словник: 490]. Об'єднувало також прагнення «вчитися у класиків, себто майстрів, що дали нам невмируючі зразки поезії» [Агеєва 2003: 31]. Цю настанову на осмислене й ґрунтовне засвоєння світового культурного досвіду вичерпно сформульовано в поезії М. Зерова: *Ми – тугі бібліофаги, і мудрість наша – шафа книжкова* (Зеров 1990 в: 67).

Очевидні розбіжності в поетичній практиці «п'ятірного грона», на які аргументовано вказують дослідники, не зруйнували усвідомлення спільної мети: Володимир Державин слушно зауважував, що «неокласики вперше в історії українського письменства створили поезію високого стилю» [Державин 1948: 347]. «Місія» інтелектуалізації та культуртрегерства, що передбачала цілеспрямоване проєктування європейських креативних принципів на український матеріал, українську словесну традицію, на свідомість українського читача, стала однією з визначальних в оцінюванні ролі «неокласиків» для розвитку національної літератури.

Естетичним орієнтиром мовотворчості для Миколи Зерова, як і для всього «п'ятірного грона», була античність – універсальний ідеал краси та невичерпне джерело натхнення й творчого наслідування, «неперевершені взірці мистецької досконалості, статика, рівновага “раціонального” та “чуттєвого”» [Ковалів 1988: 30]. Поет виважено та свідомо популяризував естетику античного слова, розкриваючи його інтелектуальний магнетизм та смислову поліфонію.

Мовотворчість Миколи Зерова відображає тенденцію до формування власного лінгвоестетичного канону в контексті стильового напрямку, течії, в якій працював майстер слова.

Засадниче для мовно-естетичної свідомості неокласиків оцінювання сучасності через призму класичної спадщини зумовило формування масштабного словника, що включає назви реалій античного світу (наприклад, *тріумвір*, *легіони*, *котурни*), міфоніми (власні та загальні назви персонажів, топоніми, гідроніми), імена реальних осіб, знакових для античної історії та культури (як-от *Гомер*, *Вергілій*, *Цицерон*), а також крилаті вислови античного походження (*канути в Лету*, *дари данайців*) та нетранслітеровані латинські прецеденти (*Odi et Amo*). «Апелювання до такого кількісного комплексу античних ономагів, за яким прочитуються міфологічні та універсальні культурні смисли, реалізовувало в неокласиків програму творення поетичного універсуму, в якому синтезується гармонія всесвіту і мистецтва, матеріального і духовного» [Маленко 2010: 348].

Мета пропонованої розвідки – проаналізувати функціонування античних словообразів як стилістичний ресурс у поезії Миколи Зерова, з'ясувати їх роль у творенні змістово-естетичної цілісності авторського поетичного тексту.

Образно-виражальну специфіку віршування Миколи Зерова визначає глибока закоріненість його естетичного кредо в класичній спадщині, що слугувала для поета неперевершеним взірцем мистецької досконалості. Це розуміння еллінської традиції – не лише філософська засада, а й потужний ресурс формування його індивідуального мовомислення.

Микола Зеров є, безумовно, поетом культури – для нього вона була джерелом, ґрунтом, матеріалом і середовищем творення. На рівні текстів цей «код античності» простежується

передусім у системі вербальних і вербалізованих культурно-історичних знаків – міфологічних символів, міфонімів, грецько- та латинськокомовних лексем, фразеологізмів, крилатих висловів, афоризмів і цитат, пор.: *Блищать слонівка, мідь, і золото, й буритин. / Білявий Менелай, щасливий сім'янин, / Провадить юнаків на ковані пороги / <...> / Дивує Телемах: «Злочинниця грізна, / Що з нею в світ прийшли облуда і війна, – / Ти мудра, ти ясна і лагідна, Гелено?»* (Зеров 1990 в: 26); *Цариця подив той угадує з очей, / З безсмертних уст її снується епопея / Про шлюб зневажений, про мудрість Одиссея, / Про дужий Іліон і смерть його дітей* (Зеров 1990 в: 27). Уживання античних антропонімів – *Менелай, Телемах, Гелена, Одиссей, Іліон* – не лише слугує стилістичним інструментом опису античної культури, а й дає авторові змогу коментувати сучасність, застосовуючи античний наратив як універсальну художньо-естетичну матрицю. Тобто античні образи в поезії Миколи Зерова не просто референціюють до минулого, вони активно розширюють смислове поле тексту, формують його змістово-оцінну багатозаровість та алегоричність.

Значне місце в поезії Зерова посідають назви *міфологічних персонажів*. Інтегруючись у текст через алюзії та ремінісценції, вони увиразнюють його додатковими смисловими та емоційними відтінками. Наприклад, власні назви-міфоніми *Ахілл, Менелай, Телемах, Одиссей, Орфей, Тезей, Ікар* – це образні асоціати сили, мужності, незламності, іноді – уособлення складної долі, що корелює з екзистенційними роздумами поета. Антропоніми *Орест, Пілад, Іфігенія* стають мовними знаками зрощення сучасності поета з історією культури – античністю: *Літа минають, не минає міт! / Вони живі, дива Архіпелага – / Орестів жгах, Піладова звитяга / І смертний Іфігенії привіт* (Зеров 1990 в: 23).

Окремий пласт мовних знаків античного світу у поезії М. Зерова формують імена *богів* – *Аполлон, Вакх, Зевс, Ерот, Посейдон, Сатурн, Тіфій, Феб, Хірон* та ін. У конкретних текстах вони зберігають первинну семантику і прирощують додаткові семантичні відтінки, мотивовані особливостями неокласичного осмислення. Зокрема, образ кентавра *Хірона* трансформується в метафору перемоги гармонії над хаосом та цивілізації над

варварством: *Настроєний на мусикійський тон, / він переміг звірячу хіть кентавра, / друг смертних і богів, кентавр Хірон* (Зеров 1990 в: 58).

Чоловічі образи *Антарес, Колос, Стрілець, Фаетон* в інтерпретації М. Зерова демонструють асоціативний зв'язок із символікою астронімів: *І Антарес, як искорка червона, / Уже горів в надобрівій млі. / <...> / І друг Стрілець виносив понад обрій / Свій срібний лук і приязні огні* (Зеров т.1, с. 47). Водночас *Скорпіон* виступає символом долі та майбутнього: *Блаженні дні і ночі на селі, / Землі Волинської родюче лоно / І дух полів, і голоси з балкона, / І крекіт жаб на вітровім крилі. / А в плесі тихім, мов на синім шклі / Вже позначились клешні Скорпіона, / <...> / Я од'їздив, і оком астролога / Допитувався в зір, яка дорога / Мене провадить у майбутні дні. / А Скорпій гас в красі своїй недобрій* (Зеров 1990 в: 47). Схарактеризовані власні назви естетично підпорядковані вибудовуванню художньої концепції опису людини ренесансно-класицистичного зразка. Їх семантично-оцінні домінанти 'мужність', 'сила', 'свобода', 'героїзм' безпосередньо корелюють із неокласичним ідеалом людської досконалості.

Алюзії є також основним стилістичним механізмом художньо-естетичної інтеграції в тексти *жіночих словообразів* – античних богинь та героїнь, як-от *Артеміда, Астрея, Афродіта, Геба, Діва, Діонея, Муза, Аріадна, Гелена, Дідона, Навсікая*. Їхні мовні портрети в поезії М. Зерова зберігають канонічні античні риси, такі як зовнішня привабливість, врода, турботливість, мистецький хист, волелюбність. В сукупності це наближує їх до ідеалу краси та продовжує традицію переспівування творів античної літератури. Наприклад, образ *музи*, однієї з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки, у віршах Зерова органічно корелює з вербалізацією мотивів творчості, поезії, мистецтва: *От на котурні трагічнім моя показалася муза, / Але... в трагічнім плащі вже походжаєш і ти* (Зеров 1990 а: 60).

М. Зеров активно експлуатує також мовно-виражальні можливості назв *міфологічних істот*, як-от *сирени, кентавр, лестригони, лотофаги, сфінкс, фенікс*. Актуалізуючи їх алегоричний зміст, поет уїдливо коментує сучасні йому суспільно-політичні явища і процеси (наприклад, у сонетах «Лотофаги»

і «Лестригони»). При цьому в літературознавчих есеях сам автор наголошує: «Наші критики можуть доглянути в першій апологію примусової українізації, в другій під лестригонами побачити себе самих» [Зеров 1948: 174].

Достатньо обширний сегмент мовосвіту античності в поезії М. Зерова формують *топоніми та географічні назви* – *Іліон, Рим, Мантуя, Афіни, Олександрія*, а також міфічна назва *Парнас*. Зокрема, через словообраз *Мужика із Мантуї* (художня референція до автобіографічних деталей Вергілія) поет розмірковує про незворотність часу та минуцність величі імперій і окремих видатних особистостей: *Мужик із Мантуї, повільний і смагливий, / З дитинства ніжного колисаний селом, / Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом, / І знявся до вершин нечуваної слави, / Бо крізь огонь і дим усобиці іржавий / Побачив кращий вік і проспівав псалом, / Як спочиває світ під цезарським орлом / У лагіднім ярмі безсмертної держави. / Той час минув – і Рим, і цезарів діла / Рука історії до трун поволокла, / Де сплять усіх часів ілюзії й корони* (Зеров 1990 в: 60–61).

У сонеті «*Oi triakonta*» (назва референціє до відомого факту античної історії, коли 30 тиранів захопили владу в Афінах) М. Зеров вибудовує виразні сюжетні та образні паралелі між суспільними настроями Афін часів *тридцяти тиранів* та *навісною порою* 1921 року: *Ви пам'ятаєте: в дні тридцяти тиранів / Була та сама навісна пора: / Безмовний Пнікс, безлюдна Агора / Безголосося суду і пританів. / І тільки часом, мов яка кара, / Ще озивався сміх Аристофанів* (Зеров 1948: 165). Античний контекст стає лінгвокультурологічним тлом для переконливої стилістичної актуалізації метафори суспільного занепаду – відсутності демократії, страху перед репресіями тощо.

Функціональність античних топонімів як одиниць авторського пейзажоопису підтверджує назва *Олександрія*, пор.: *Згасає день, і море вечоріє, / Пасатний вітер нам вітрило рве, / І чорний корабель спішить-пливе / До портових огнів Олександрії. / Он в сутіні велике місто мріє, / Гуде і дихає, немов живе – / О серце світу, муз житло нове, наш Геліконе, наша Пієріє!* (Зеров 1990 а: 17).

До показових рис авторського ідіостилю М. Зерова уналежнюємо також активне вживання імен видатних діячів доби античності: письменників *Апулея, Арістарха, Арістофана, Вергілія, Горація, Овідія (Назона), Проперція, Тибулла, Флакка, Цицерона*, філософів *Геракліта, Сократа, Фукідіда, Катона*. Активне й безпосереднє звернення до цих імен мотивоване глибокими знаннями М. Зерова в царині античної культури в найширшому її вияві: *Ще за дитячих літ бував я у Месали. / Улюбленці Камен там зорями сіяли, / Там вабили серця, там чарували нас / Вергілій і Тибул, жалібний Вальгій, Бас / І Галла смутна тінь. Але в моєму серці / Зосталися навек нестриманий Проперцій, / Овідію сміливий і многомудрий Флакк... / <...> / Ти хочеш бачити їх руку, їх присвяти? / Там між пожовклих книг, найкращий мій клейнод, / Лежить автограф двох Горацієвих од* (Зеров 1926: 69).

Уособленням вічної, неперебутньої сили мистецтва для М. Зерова передбачувано є образ *Вергілія*, оскільки *дзвін гучних його поем / Донині сниться нам риданнями Дідони, / Бряжчанням панцирів і сплесками трирем* (Зеров 1990 в: 61).

Також активними одиницями античного літературно-художнього ономастикону є в поезії М. Зерова імена таких історико-культурних діячів, як *Елій Ламія, Полікрат, Цезар* (символізує імперську владу та її неминучий занепад). Названі антропонімі мовно-інтелектуальні знаки дають авторові змогу осмислювати вічні теми та коментувати сучасність через призму багатовікового історично-культурного досвіду людства.

Для вербалізації античних мотивів М. Зеров також доречно вживає історизми, фразеологізми, крилаті вислови та цитати з творів грецьких та латинських авторів, що підкреслює його глибоке знання і доби, й античних першоджерел. Класичне гасло «*Ad fontes!*» («До джерел») стало естетичним, творчим кредо і самого М. Зерова, і всього «п'ятірного грона», акцентуючи їхнє прагнення до фундаментальності і вірність традиції: «Я охоче погоджусь, що все це елементарно, навіть дуже елементарно, що це стоїть на межі того, що годиться лише говорити в підготовчій класі... але все-таки що тут анальфабетичного?» [Зеров 1926: 76]. Цей підхід дозволяв Зерову критикувати «анальфабетичний» підхід до розуміння сутності куль-

тури, коли «трактуючи речі з чужого голосу, не стикаючись з теоріями, яких додержуємо, віч-на-віч, незнайомі з джерелами, ми утворюємо собі різні фантастичні уявлення і живемо серед них, не помічаючи їх потворної неправдоподібності» [там само: 68].

Також М. Зеров активно використовує античність як інструмент для осмислення культурних явищ та формування власної естетичної концепції. Він наголошує на необхідності «засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів» [Зеров 1926: 74], бо «Європа це досвід багатьох віків» [там само: 76]. Концепція *калокагатії* – «моральної досконалості та витонченості культурної» – умотивовує популяризацію античних форм, а вимогу й критерій єдності вишуканої форми та глибокого змісту автор в образно-естетичній формі проголошує в сонеті «Класики»: *І лиш одна ще тішить дух поета, / Одна відроджує ваш строгий стиль – / Ясна, дзвінка закінченість сонета* (Зеров 1990: 34).

Значущість античних словообразів для неокласичної поезики, зокрема для ідіостилю Миколи Зерова, визначає не так інтенсивність їх вживання в текстах, як потужність створеного ними силового поля античної культури. Мовно-інтелектуальні знаки цієї культури – словообрази, літературно-художні й історичні антропоніми, топоніми, міфоніми – в інтерпретації Миколи Зерова не просто стилізують добу, вони переосмислюються функціонально, емоційно, навіть ідеологічно, стаючи виразниками авторського сприймання й оцінювання сучасної йому епохи та соціально-політичної дійсності.

Державин В. Українська еміграційна література. Календар & альманах за 1948 рік. Мюнхен.

Зеров М.К. До джерел. Літературно-критичні статі. Київ: Слово, 1926. URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Zerov-Do-dzherel.pdf>

Зеров М.К. Камена. Слово. Київ: Час, 1990 а.

Зеров М.К. Сонети і елегії. Слово. Київ: Час, 1990 б.

Зеров М.К. Твори: у 2 т. Т. 1: Поезії. Переклади. Київ: Дніпро, 1990 в.

Київські неокласики. Упоряд. В. Агеєва. Київ: Факт, 2003.

Ковалів Ю.І. Романтична стильова течія в українській радянській поезії 20–30-х років. Київ, 1988.

Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 2007. С. 490–492.

Маленко О.О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків, 2010.

Павличко С.Д. Теоретичний дискурс українського модернізму: рукопис дис. ... докт. філол. наук. Київ, 1995.

REFERENCES

Derzhavyn, V. (1948). Ukrainian Emigre Literature. Almanac & Calendar for 1948. Munich (in Ukr.).

Kovaliv, Yu.I. (1988). Romantic Stylistic Trend in Ukrainian Soviet Poetry of the 1920s–1930s. Kyiv (in Ukr.).

Kyivan Neoclassicists. (2003). Comp. V. Aheieva. Kyiv: Fakt (in Ukr.).

Literary Dictionary-Reference (2007). (pp. 490–492). Kyiv: Academia (in Ukr.).

Malenko, O.O. (2010). Linguo-Aesthetic Interpretation of Being in Ukrainian Poetic Language Creation (From Folklore to Postmodernism). Kharkiv (in Ukr.).

Pavlychko, S.D. (1995). Theoretical Discourse of Ukrainian Modernism: Manuscript of diss. ... Dr. of Philol. Sciences. Kyiv (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1990 a). Kamena. Slovo. Kyiv: Chas (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1990 b). Sonnets and Elegies. Slovo. Kyiv: Chas (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1926). To the Sources. Literary-Critical Articles. Kyiv: Slovo. URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Zerov-Do-dzherel.pdf> (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1990 v). Works: in 2 vols. Vol. 1: Poems. Translations. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
16.03.2025

Прийнято до друку 19.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 16.03.2025

Accepted for publication

19.04.2025

Published on 29.09.2025

Alyona Palash

ECHOES OF HELLAS: ANCIENT IMAGERY AS A STYLISTIC DEVICE IN MYKOLA ZEROV'S POETRY

The article offers a comprehensive analysis of the functioning of antique word-images as a stylistic resource in the poetic work of Mykola Zerov, a recognized leader of Ukrainian Neoclassicism. It emphasizes the profound rooting of the poet's aesthetic creed in ancient culture and his pursuit of *kalokagathia*, which defines the expressive and artistic specificity of Zerov's poetics. The study investigates how specific antique images – such as Muse, Circe, Lotophagi, and figures like Virgil, Caesar, and Odysseus – not only reproduce mythological and universal cultural meanings but also actively serve as a means of interpreting and allegorically commenting on the tragic contemporary reality. The research identifies novel semantic enrichments and complex intertextual connections of these word-images within Mykola Zerov's poetic practice, evidencing his virtuosic command of stylistics and the profound depth of his linguistic thought. This work contributes to a deeper understanding of Ukrainian Neoclassicism's engagement with classical heritage and its role in shaping national literary identity during a period of intense cultural and political transformations.

Key words: neoclassicism, antiquity, imagery, stylistics, linguistic thought, M. Zerov, intertextuality.